

SAKSAN JA SUOMEN VÄITELAUSEEN ENSIJÄSEN

MAIKKI SORO

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
TAMPEREEN YLIOPISTOSSA
23. MAALISKUUTA 2007

Puhuessaan ja kirjoittaessaan ihminen joutuu kaiken aikaa tekemään valintoja eri sisällöllisten ja kielellisten vaihtoehtojen välillä. Valinnat voivat olla tietoisia tai tiedostamattomia. Vaikka vaihtoehtoja jonkin asian ilmaisemiseen olisi useita, valinnalle on aina monenlaisia kielellisiä ja kommunikaatiotilanteeseen liittyviä rajoituksia. Jokainen kieli määrittelee muun muassa sen, missä järjestyksessä asiat voi ilmaista: esimerkiksi ensimmäisen lauseenjäsenen valinta on riippuvainen kielen syntaktisista piirteistä sekä niistä diskursiivisista tehtävistä, joita ensijäsenelle on vakiintunut. Eikiellellisistä tekijöistä puhujan ja kirjoittajan valintoja ohjaa muun muassa se aihe, josta jotakin sanotaan. Huomattava merkitys on

myös sillä, mitä roolia kielen käyttäjä kommunikaatiotilanteessa edustaa, samoin kuin sillä, mitä oletuksia hänellä on kuulijan tai lukijan tiedoista ja odotuksista. Myös tekstilaji vaikuttaa kielellisiin ja sisällöllisiin ratkaisuihin.

Väitöskirjani on kontrastiivisen kielitieteen alaan kuuluva tutkimus, jonka tavoitteena on selvittää, mitkä eri tekijät vaikuttavat sanajärjestykseen ja erityisesti ensijäsenen valintaan suomen- ja saksankielisissä väitelauseissa. Kvantitatiivisen analyysin aineistona on saksan- ja suomenkielisiä uutis-, reportaasi- ja kaunokirjallisia tekstejä. Yksikielisten paralleelitekstien lisäksi aineistoon kuuluu saksan- ja suomenkielisiä käännöstekstejä. Yhteensä aineisto sisältää noin 2000 suomenkielistä ja 2000 saksankielistä väitelausetta.

Lauseen ensimmäinen jäsen on siitä syystä erityisen kiinnostava, että sille

▷

on puheessa vakiintunut useita erilaisia tehtäviä. Kysymyslauseessa alkuun tulee tyypillisesti sana, joka ilmaisee lauseen kysymykseksi (suomessa esim. *onko* tai *miksi*). Lauseen aloittava imperatiivimuotoinen verbi puolestaan osoittaa lauseen käskyksi (esim. *Auta minua! Hilf mir!*). Väitelauseen päätehtäväksi määritellään yleensä tiedon välittäminen — jostakin asiasta kerrotaan jotakin. Ensijäsen ilmaisee yleensä väitelauseen puheenaiheen eli topiikin (esim. *Budjetista keskustellaan tänään eduskunnan täysistunnossa*). Usein lause aloitetaan viittauksella johonkin asiaan, josta on jo aiemmin ollut puhe tai joka kuulijan on puhujan oletuksen mukaan helppo tunnistaa, kun taas lauseen loppuosassa tästä asiasta sanotaan jotakin uutta.

Tutkimukseni perustuu oletukseen, että lauseen ensijäsenen valinta riippuu siitä, mistä perspektiivistä puhuja tai kirjoittaja haluaa lauseen sisällön esittää. Lähtökohtana on Welken (1992; 2002) esittämä ajatus, että lauseessa on kaksi perspektiivoinnin tasoa. Primäärisen perspektiivoinnin tasolla kyse on leksikossa määrittelystä verbin argumenttien järjestyksestä: tällöin asiaintilaa kuvataan verbin 1. argumentin, tyypillisesti subjektin tarkoitteen, näkökulmasta. Sekundäärinen perspektiivointi tarkoittaa lauseen pragmaattista organisointia, jossa väitelauseen lähtökohtana on sen puheenaihe eli *topiikki*.

Kuvaan saksan ja suomen väitelauseen rakenteen väitöskirjassani kentämällin avulla. Saksan kielen väitelauseelle on ominainen niin kutsuttu kehysrakenne: mikäli lauseessa on useampiosainen predikaatti, kehyksen muodostaa kakkosasemassa sijaitseva finiittiverbi ja lauseen loppuun tuleva infiniittinen verbimuoto (esim. *Er hat eine Mühle gekauft*). Kehys jakaa lauseen etu-, keski- ja jälkikenttään. Lauseen ensijäsen (*Erstglied*) on finiittiverbin kiinteän aseman vuoksi sama kuin se lauseenosa, joka sijait-

see verbin edessä etukentässä (*Vorfeld*). Kyseessä on yleensä itsenäinen lauseenjäsen, mutta etukentässä voi olla myös lauseenjäsenen osa tai useamman lauseenjäsenen yhdistelmä. Jälkimmäisessäkin tapauksessa ensijäsen muodostaa kommunikatiivisesti yhtenäisen kokonaisuuden, joka toimii lauseen topiikkina. Finiittiverbi muodostaa siis rajan topiikin ja muun lauseen välille.

Myös suomessa finiittiverbi on tavallisesti väitelauseen kakkosasemassa, jos lauseen alkaa lausetyypin 1. argumenttia ilmaiseva lauseenjäsen (esim. *Huttunen osti myllyn*). Muussa tapauksessa verbi voi sijaita joko toisen lauseenjäsenen jäljessä (esim. *Eilen Huttunen osti myllyn*) tai jossain muussa asemassa, erityisesti lauseen alussa tai lopussa. Yksistään verbin aseman avulla ei siis suomen kielessä voida määrittellä lauseen ensijäsentä eikä sen asemaa, vaan lisäksi on otettava huomioon erityisesti lauseet, joissa 1. argumenttia ilmaiseva lauseenjäsen on kakkosasemassa ja muodostaa siten rajan ensijäsenen ja muun lauseen välille. Myös intonaatioseikat vaikuttavat määrittelyyn, sillä suomessakin väitelauseen ensijäsen on kommunikatiivisesti itsenäinen ja voi useimmissa tapauksissa toimia topiikkina. Erotukseksi saksan verbinetisestä etukentästä käytän suomen väitelauseen ensimmäisestä asemasta nimitystä ensikenttä (*Erstfeld*) (vrt. ISK 2004: 1317).

Yksi keskeisistä suomen ja saksan välisistä rakenteellisista eroista liittyy siis sanajärjestyksen kiinteyteen. Esimerkiksi suomen väitelauseessa, jossa on subjekti, verbi ja objekti, kaikki järjestysvaihtoehdot ovat mahdollisia:

- (1) Huttunen osti myllyn.
- (2) Huttunen myllyn osti.
- (3) Myllyn osti Huttunen.
- (4) Myllyn Huttunen osti.
- (5) Osti Huttunen myllyn.
- (6) Osti myllyn Huttunen.

Sen sijaan saksan kielessä, jossa finiitiverbillä on kiinteä asema, subjekti, verbi ja objekti voivat esiintyä vain kahdessa eri järjestyksessä:

- (7) Huttunen kaufte eine Mühle.
- (8) Die Mühle kaufte Huttunen.

Kieliopillisessa mielessä suomen kielen lauseenjäsenten järjestystä voidaan siis sanoa vapaaksi. Niin kuin esimerkeistä 1–6 kuitenkin huomaa, lauseenjäsenten järjestystä vaihtamalla muuttuu lauseen merkitys ja/tai sen informaatorakenne eli vanhan ja uuden tiedon järjestys. Lauseet, joiden järjestys on sama kuin esimerkeissä 2 ja 4, toimivat tyypillisesti vastaväiteinä, kun taas 5 ja 6 ilmaisevat kutakuinkin saman asian kuin seuraavat lauseet:

- (9) Kyllä Huttunen osti myllyn. ‘Ja/Doch, Huttunen hat eine Mühle gekauft.’
- (10) Kyllä myllyn osti Huttunen. ‘Ja/Doch, die Mühle hat Huttunen gekauft.’

Lauseissa 1 ja 3 on puolestaan eri topiikki, ja myös tutun ja uuden tiedon jakautuminen poikkeavat toisistaan. Tämä koskee tosin vain irrallisia lauseita, sillä lauseen informaatorakenteen ja diskursiivisen funktion määrittelee aina myös tekstiyhteys; puheessa näitä ilmaistaan lisäksi prosodisin keinoin. Esimerkiksi lauseessa *Huttunen osti myllyn* subjekti tai verbikin voidaan sitä korostamalla osoittaa lauseen keskeiseksi uudeksi informaatioksi.

Väitelauseessa on pakollisten lauseenjäsenten lisäksi usein määritteitä, jotka ilmaisevat esimerkiksi tapahtuma-aikaa, paikkaa, syitä tai seurauksia. Sekä suomen että saksan kielen väitelauseessa lähes kaikki nominaaliset lauseenjäsenet voivat esiintyä lauseen alussa ja muissakin asemissa melko vapaasti, saksassa verbille vakiintunutta paikkaa lukuun ottamatta. Lauseella saattaa siis olla lukuisia mahdollisia sanajärjestyksiä. Syntaktisilla lausetyypeillä on

kuitenkin tavallisesti yksi järjestysvaihtoehto, joka on muita tunnusmerkittävämpi ja yleisempi (vrt. ISK 2004: 1303). Analyysiteksteissä etenkin tavallisimmilla lausetyypeillä on useita järjestysvariantteja, mutta siitä huolimatta selvästi yli puolet sekä saksan- että suomenkielisistä lauseista esiintyy kyseisen lausetyypin mukaisessa tunnusmerkittömässä sanajärjestyksessä, jossa lauseen alkaa verbin 1. argumenttia ilmaiseva jäsen. Yleisimpiä ovat suomessa ja saksassa lausetyypit, joissa 1. argumenttia edustaa subjekti.

Tavallisin vaihtoehto tunnusmerkittömälle (yleensä subjektialkuiselle) sanajärjestykselle on lauseen aloittaminen adverbiaalimääritteellä. Tässä suhteessa saksan- ja suomenkielisissä tekstilauseissa on selvä ero: saksalaisissa korpusteksteissä adverbiaalimääritteellä alkaa merkittävästi suurempi osa väitelauseista kuin suomalaisissa teksteissä. Seuraavat esimerkit ovat Arto Paasilinnan romaanista »Ulvova mylläri» (1981) ja sen suomennoksesta »Der heulende Müller» (1996):

- (11) Ensimmäisenä kesänä Huttunen kunnosti myllyn yhteydessä olevan pärehöylän. **Hän** pani Pohjolan Sanomiin ilmoituksen jossa lupasi vastaanottaa päreitten höyläystä. *Im ersten Sommer setzte Huttunen die Schindelmaschine instand, die zur Mühle gehörte. **Anschließend** gab er eine Annonce in den Nordnachrichten auf, in der er anbot, Schindeln zu hobeln.*
- (12) Viita raikui ja rytisi miehen raivattaessa siellä umpimähkäistä tietään, ja kun hän tunnin tai puolentoista perästä palasi takaisin myllylle, väsyneenä ja huohottaen, livahdivat kylän nuoret koteihinsa. **He** kertoivat peloissaan että Kunnarin pahat ajat olivat taas alkaneet. *Es rauschte und knackte im Dickicht, während er sich seinen Weg bahnte. Wenn er nach einer oder anderthalb Stunden müde und keuchend zur Mühle zurückkehrte, machten sich die*

jungen Leute leise davon. Zu Hause erzählten sie erschrocken, Kunnaris schlimme Zeiten hätten wieder begonnen.

Adverbiaalimääritteellä alkavan saksankielisen lauseen muuttaminen subjekti-alkuiseksi suomalaisissa käännösteksteissä ja toisaalta subjekti-alkuisen suomenkielisen lauseen sanajärjestyksen muuttaminen saksankielisissä käännöksissä on korpus-teksteissä hyvin tavallista, eikä sille useimmiten löydy mitään ilmiselvää kieliopillista tai tekstuaalista selitystä. Myös reportaaseissa ja sanomalehtikorpuksessa määritteellä alkavat väitelauseet ovat selvästi yleisempiä saksan- kuin suomenkielisissä teksteissä. Kaikissa saksalaisissa teksteissä niitä on 33,6 % ja suomalaisissa vain 25 % väitelauseista. Yhtenä syynä tähän eroon on ilmeisesti se, että saksalaisissa teksteissä pyritään tyyllillisistä syistä välttämään subjekti-alkuisia lauseita, kun taas suomen kielessä subjekti-alkuisuutta voidaan välttää jättämällä pronominisubjekti ilmailematta 1. ja 2. persoonan lauseissa. Toisaalta adverbiaalimääritteiden yleisyyden saksankielisten väitelauseiden alussa näyttävät vaikuttavan rytmiset tekijät: mikäli lauseessa on kaksi tai useampi voimakkaasti painotettu elementti, yksi niistä on tavallisesti etukentässä, ja painottomat jäsenet siirtyvät keskikenttään (Lötscher 1983: 186). Tähän liittyy ainakin osittain se, ettei keskikenttä voi olla ylen määrin kuormitettu, sillä silloin predikaatin osat joutuisivat liian kauas toisistaan. Suomen kielessä, josta kehysrakenne puuttuu, ei vaikuta olevan erityistä tendenssiä lauseen rytmiseen tasapainottamiseen.

Lauseen ensijäsenellä on useita tehtäviä tekstin temaattisessa organisoinnissa. Sen funktiona on toisaalta sitoa lause edeltävään tekstiin, toisaalta esitellä uusia teemoja. Tästä johtuen ensijäsen sisältää usein sekä lukijalle tuttua että uutta tietoa tai vaihto-

ehtoisesti uutta tietoa, joka on kuitenkin epäsuorasti yhteydessä edellä käsiteltyyn aiheeseen. Saksankielisistä korpuslauseista noin 26 % ja suomenkielisistä noin 35 % alkaa lauseenjäsenellä, joka sisältää ainoastaan aiemmin tekstissä mainittua informaatiota. Se, miten tämä vaikuttaa tekstien luettavuuteen, olisi sinänsä tutkimisen arvoista.

Koska kielen käyttäminen on sosiaalista, yhteistyöhön perustuvaa toimintaa, puhumista ja kirjoittamista eivät ohjaa pelkästään kielen rakenne ja tematiikka, vaan olennaiselta osin myös kommunikaatiotilanteessa vaikuttavat tekijät, muun muassa se mitä (sosiaalisesti määriteltyä) roolia puhuja tai kirjoittaja tilanteessa edustaa. Vaikkapa pankkiryöstöä koskevan selonteon sisältö ja rakenne riippuvat siitä, onko kertojana silminnäkijä, ryöstöstä epäilty, poliisi vai toimittaja. Esimerkiksi poliisin raportin tulee noudattaa tiettyä kaavaa ja sisältää tietyt elementit; sama koskee journalistisia tekstejä.

Korpusanalyysi osoittaa, että tekstilajin funktio ja sen enemmän tai vähemmän vakiintunut tyyli vaikuttaa myös ja ehkä ennen muuta ensimmäisen lauseenjäsenen valintaan. Analysoitavista tekstilajeista selkein tekstifunktio ja vakiintunein tyyli on sanomalehti-uutisilla. Länsimaisen ihanteen mukaan sanomalehti-uutisen tavoitteena on objektiivinen tiedonvälitys, johon pyritään muun muassa kertomalla lukijalle, mistä lähteestä kukin tieto on peräisin. Tämä objektiivisuuden tavoite näkyy selvästi korpuksen sanomalehtitekstien ensijäsenen valinnassa, sillä sekä suomen- että saksankielisten uutistekstien väitelauseista noin yksi kolmasosa alkaa viittauksella tietolähteeseen tai mielipiteen esittäjään:

- (13) [...] **Lipponen** totesi Kööpenhaminassa, että Natosta pitää saada puhua kaikessa rauhassa. **Myös keskustajohtaja Anneli Jäätteenmäki** ehti

sanoutua irti Enestamin puheista. **Useat poliitikot** ovat viime päivinä ehtineet vaatia kansanäänestystä mahdollisesta jäsenyydestä Natossa. **Enestamin mukaan** hänen puheensa politisoitiin nopeasti. **Hänen mielestään** esimerkiksi Ojala olisi voinut kysyä, pitikö juttu paikkansa ennen Lipposen kytkemistä asiaan. [...] (Helsingin Sanomat 26.9.2002: A6)

- (14) [...] **Das Auswärtige Amt** trat dem Vorwurf entgegen, Außenminister Joschka Fischer sei unnötigerweise mit einem *Airbus* der Luftwaffe zur Rassismus-Konferenz nach Durban geflogen. **Wie der Spiegel berichtet**, sollen dadurch Kosten von 800 000 Mark entstanden sein. Für Linienflüge hätten Fischer und seine Delegation nur 80 000 Mark ausgeben müssen. **Ein Ministeriumssprecher** sagte, der Terminplan und die notwendige Flexibilität des Ministers hätten die Reise mit der Flugbereitschaft notwendig gemacht. [...] (Süddeutsche Zeitung 3.9.2001: 1.)

Lähdeviittauksen (tai viittauksen mielipiteen esittäjään) sijoittaminen lauseen alkuun on selkein tapa osoittaa lukijalle, että lauseen loppuosassa sanottu on referointia — ei toimittajan tai lehden oma tieto tai mielipide. Lähteen ilmoittaminen ei luonnollisesti kuitenkaan takaa sitä, että uutinen täyttäisi objektiivisuuden vaatimukset, sillä lähteet voidaan valita myös epäobjektiivisesti, valikoitujen mielipiteiden esille tuomiseksi.

Lauseen ensijäsenen valinnan tekstilajisidonnaisuudesta on hyvä osoitus myös aikaa ilmaisevien adverbiaalimääritteiden distribuutio analyysiteksteissä. Sekä suomen- että saksankielisessä korpuksessa lauseenalkuiset ajanmääritteet ovat selvästi yleisempiä narratiivisissa teksteissä — joihin romaanitekstien lisäksi lasken myös reportaasit — kuin sanomalehtiteksteissä. Silti saksankielisen korpuksen sanomalehtiartikkeleissa on kaikkiaan enemmän ajanmääritteitä kuin kaunokirjallisissa

teksteissä. Suomalaisissa romaaniteksteissä useimmat ajanmääritteet esiintyvät lauseen alussa, sanomalehtiteksteissä sen sijaan kaksi kolmasosaa on verbin jäljessä. Näyttää siis siltä, että narratiivisille teksteille ei välttämättä ole tunnusomaista ajanmääritteiden runsaus vaan se, että ne ovat tyypillisiä juuri topiikkiasemassa.

Syntaktisten lausetyyppienkin valinta on empiirisen analyysin perusteella tietystä määrin tekstilajisidonnaista. Kaikkein yleisin syntaktinen lausetyyppi sekä suomen että saksan kielessä on transitiivilause, jonka kieliopillinen »kaava» on subjekti – verbi – objekti. Tutkimusaineiston suomen- ja saksankielisistä väitelauseista noin 40 % on transitiivisia, passiivilauseet mukaan lukien noin 50 %. Erityisen käytetty transitiivilause näyttää olevan sanomalehti uutisissa, sillä sekä suomen- että saksankielisessä sanomalehtikorpuksessa peräti 55 % kaikista aktiivi- ja passiiviväitelauseista edustaa tätä lausetyyppiä. Tämä johtunee etenkin siitä, että sanomalehti uutisiin kuuluu olennaisena osana puheen ja toisten tekstien referointi, mihin puolestaan käytetään enimmäkseen transitiivisia verbejä (esim. *sanoa/sagen, ilmoittaa/mitteilen* ja *väittää/behaupten*).

Yhteenvedon voidaan todeta, että lauseen ensijäsenen valinta riippuu sekä syntaktis-diskursiivisista, semanttisista että kommunikaatiotilanteeseen liittyvistä tekijöistä. Kiinnostavaa on mielestäni erityisesti tekstifunktion suuri merkitys väitelauseen ensijäsenen valinnalle. Saksan ja suomen kielen merkittävimpiä eroja ensijäsenen valinnan suhteen on korpustutkimuksen perusteella se, että saksan kielessä adverbiaalimääritteet ovat selvästi yleisempiä lauseen alussa kuin suomen kielessä. ■

AINEISTOLÄHTEET

PAASILINNA, ARTO 2000: *Ulvova mylläri*. Romaani. Helsinki: WSOY. (Ensimmäinen

▷

mäinen painos 1981).

— 1996/1999: *Der heulende Müller*. Roman. Aus dem Finnischen von Regine Pirschel. Diana Taschenbuchverlag, München.

LÄHTEET

ISK 2004 = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA-RIITTA – ALHO, IRJA: *Iso suomen kielioppi*.

Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LÖTSCHER, ANDREAS 1983: *Satzakzent und Funktionale Satzperspektive im Deutschen*. Tübingen: Niemeyer.

WELKE, KLAUS 1992: *Funktionale Satzperspektive. Ansätze und Probleme der funktionalen Grammatik*. Münster: Nodus.

— 2002: *Deutsche Syntax funktional. Perspektiviertheit syntaktischer Strukturen*. Tübingen: Stauffenburg.

MAIKKI SORO *Das Erstglied des deutschen und finnischen Aussagesatzes. Eine kontrastive Untersuchung anhand journalistischer und literarischer Texte*. Acta Universitatis Tamperensis 1213. Tampere: Tampereen yliopisto 2007.

Kieli- ja käännöstieteiden laitos, Saksan kieli ja kulturi, 33014 Tampereen yliopisto
Sähköposti: *maikki.soro-ruhanen@uta.fi*